

*Elnarə HÜSEYNOVIZI (ƏMİRLİ)*  
*AMEA Folklor İnstitutu*  
*Dədə Qorqud şöbəsinin böyük elmi işçisi*  
*elnara.amirli@mail.ru*



## AZƏRBAYCAN NƏŞRLƏRİNDƏ DƏYİŞDİRİLMİŞ MƏTNLƏR (ƏFSANƏ ÖRNƏKLƏRİ ƏSASINDA)

**Açar sözlər:** əfsanə stüjeti, ədəbi dil, folklor ruhu, xalq süuru, folklorə yad ünsürlər

### CHANGED TEXTS IN AZERBAIJAN FOLKLORE (BASED ON LEGEND SAMPLES)

#### SUMMARY

Studying the textual features of the legends allows us to recognize the text of the legend and reveal the texts that have been worked on. Taking advantage of this knowledge, we can say that there are many texts in the Azerbaijan editions that are far removed from these signs. This is due to the fact that the publisher or compiler of the text makes various adjustments to the text: the compiler translates the text in a literary way, corrects the defects in the speakers language, and rewrites the narrators information. It puts alien elements to the text that are not in the folk tradition and folklore of the Azerbaijani language, and, at the same time, finally construct texts that are not in the folklore tradition.

Folklore reflects all of the features of oral speech as the material is spoken orally. Consequently, oral speech has its own syntax, morphological and lexical features, which have been created by the people for centuries and protected by oral examples. These features, which are protected and stoned in the oral discourse, are governed by people thinking.

The plot of the legend usually consists of one plot line. Because the main purpose here is to provide information about creation, to justify it with the event described. Therefore, the legend is said in a hurry and in short. Some texts are presented in the form of elements that do not correspond to the spirit of true folklore. Speaking in a public style or expressing adorned expression is not unique to any speaker. The storytelling of the texts, and the lengthy descriptions, undermine the structure of the legends text, undermine the dynamic of the plot, almost depriving it of the function it is supposed to carry.

**Key words:** plot of the legend, literary language, spirit of folklore, folklore, unknown elements of folklore

### ИЗМЕНЕННЫЕ ТЕКСТЫ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ (НА ОСНОВЕ ОБРАЗЦОВ ЛЕГЕНД)

#### РЕЗЮМЕ

Изучение текстовых особенностей легенд позволяет нам распознать текст легенды и выявить тексты, над которыми были проведены исправления. Используя эти знания, мы можем сказать, что в азербайджанских изданиях есть много текстов, которые далеки от этих знаков. Это связано с тем, что издатель или компилятор текста вносит различные изменения в текст: компилятор переводит текст литературным способом, исправляет дефекты в языке говорящего и переписывает информацию рассказчика. Он помещает в текст чужие элементы, которые не входят в народную традицию и фольклор азербайджанского языка, и, в то же время, в конечном итоге создает тексты, которые не входят в фольклорную традицию.

Фольклор отражает все особенности устной речи, поскольку материал произносится устно. Следовательно, устная речь имеет свой синтаксис, морфологические и лексические особенности, которые создавались людьми веками и защищались устными примерами. Эти особенности, которые которые были защищены и укоренившись в устной речи, регулируются мышлением людей

Сюжет легенды обычно состоит из одной сюжетной линии. Потому что основная цель здесь – предоставить информацию о творчестве, чтобы обосновать ее описанным событием. Поэтому легенда рассказывается в спешке и короче. Некоторые тексты представлены в виде элементов, не соответствующих духу настоящего фольклора. Выступление в публичном стиле или выражение украшенного выражения не является уникальным для любого оратора. Повествование текстов и длинные описания подрывают структуру текста легенды, подрывают динамику сюжета, почти лишая его функции, которую он должен выполнять.

**Ключевые слова:** сюжет легенды, литературный язык, дух фольклора, фольклор, элементы, чуждые фольклору.

**Məsələnin qoyuluşu:** Azərbaycan əfsanə mətnlərinin araşdırılması nəticəsində belə qənaətə gəldi ki, nəşrlərimizdə xeyli sayda üzərində işlənmiş – dəyişdirilmiş mətnlər vardır. Əfsanə göstəricisinə həqiqi söyləyici mətnləri daxil edilməlidir. Bunun üçün də dəyişdirilmiş mətnlərin aşkar olunması vacib məsələdir.

**İşin məqsədi:** Əfsanələrin mətn xüsusiyyətlərinin örnəklər üzərində ətraflı öyrənilməsi bizə əfsanə mətn tipini tanımağa və üzərində işlənmiş mətnləri aşkar etməyə imkan verir. Bu biliklərdən yararlanıb deyə bilərik ki, bu gün Azərbaycan nəşrlərində bu əlamətlərdən uzaqlaşdırılmış xeyli mətnlər vardır. Belə hallar mətni nəşrə hazırlayanların və ya tərtib edənlərin mətn üzərində müxtəlif xarakterli düzəlişlər etməsi ilə bağlıdır: tərtibçi mətni ədəbi dilə keçirir, söyləyicinin dilindən çıxan qüsurları düzəldir, söyləyicidən aldığı informasiyanı təzədən işləyərək hekayələşdirir. Mətnə Azərbaycan xalq şüurunda və deməli, folklor ənənəsində olmayan ünsürlər yamayı və nəhayət yenə də folklor ənənəsində olmayan mətnlər quraşdırır. Bu proseslər əfsanələrdən də yan keçməyib. Bütün bunları nəzərə alaraq müxtəlif toplularda yer almış bu qəbildən olan bir çox mətnləri iki qrupa bölmək olar: dəyişdirilmiş mətnlər və saxta mətnlər. Dəyişdirilmiş mətnlər deyərkən biz Azərbaycan folklor ənənəsində olub müxtəlif şəkildə üzərində işlənmiş əfsanələri nəzərdə tuturuq. Saxta əfsanələr isə Azərbaycan xalq şüurunda olmayan mətnlərdir.

Şifahi örnəklər üzərində dəyişiklər edilməsi mətnlərdə ifadə olan etnik informasiyanın itirilməsinə yönəldilən çox ciddi problemdir. Bu problem, Azərbaycan folklorşünaslığında, təəssüf ki, bu günə qədər diqqətdən kənar saxlanılmış, yalnız bəzi araşdırmalarda bu məsələyə toxunulmuşdur. P.Əfəndiyev «записи и обработка фольклорных текстов» terminini nümunə gətirərək, xalqın dilindən alınan şifahi örnəklərin olduğu kimi çap olunmasının çətinlik yaratdığını söyləyir. Tədqiqatçı daha sonra yazır: “Onu işləmək, qaydaya salmaq lazımdır. Ancaq burada təmiz, etibarlı, vicdanlı bir əl olmalıdır ki, təhrif, qondarma olmasın” [8, s.38-39]. R.Qafarlı “Mif, mağl, əfsanə” adlı tədqiqatında toplayıcı və tərtibçilərin əfsanələr üzərində müəyyən dəyişikliklər etməsinə – poetik parçalar calamasına xüsusi olaraq diqqət çəkir. “Bəzən toplayıcılar bu işi öz üzərlərinə götürür, zövqlərinə uyğun şeir parçalarını müxtəlif epik əsərlərin mətninə əlavə edirlər. Lakin xalqın uzun sürən sınaqlardan keçirəndən sonra pasportlaşdırdığı yaradıcılıq fəaliyyətini kiminsə yazı masası arxasında yerinə yetirməsi köhnə parçaya təzə yamaq vurmağa bənzəyir” [10, s.317]. Alimə görə, tərtibçilər bəzi hallarda elmin prinsiplərini bir kənara ataraq şifahi mətnlərə qəribə şərhlər calamış, bununla da xalq ədəbiyyatı örnəklərini zədələmişlər [10, s.256]. Tədqiqatçı daha sonra Sara haqqında qədim xalq mahnısının motivləri əsasında silsilə əfsanələrin də düzülüb-qoşulduğuna diqqət çəkir.

Ə.Əsgər “Oğuznamə” adlı tədqiqatında orta əsrlərdə xalq örnəkləri üzərində müəyyən dəyişikliklər edilməsinə öz mənfi münasibətini bildirir. Alim şifahi örnəklərə katib müdaxiləsindən bəhs edərək bu problemin səbəbini belə izah edir: “Mətnə əl gəzdirib onu “gözəlləşdirmək” əməliyyatı birbaşa yazılı ədəbiyyatın təsiri ilə bağlıdır. Yazının kəşf olunması ilə şifahi söz özünün hakim mövqeyini tədricən yazıya güzəştə getməli oldu. Bu mədəniyyət hadisəsinin cəmiyyətin geniş kütlələrinə sirayət etməsi şifahi ənənənin yerinin daralması ilə müşayiət olunur” [7, s.214].

Azərbaycan əfsanələrinin doğru-düzgün sistemləşdirilməsi üçün dəyişdirilmiş mətnlərin təhlilindən yan keçmək olmaz. Belə ki, müxtəlif toplularda qarşılaşdığımız müəyyən dəyişikliklərə məruz qalan mətnləri dəyişdirilmə xüsusiyyətlərinə görə belə təsnif etmək olar:

- Ədəbi dilə keçirilmiş mətnlər;
- Hekayələşdirilmiş mətnlər;
- Saxta və saxtalaşdırılmış mətnlər

**Ədəbi dilə keçirilmiş mətnlər.** Folklor materialları şifahi şəkildə söyləndiyi üçün şifahiliyin bütün xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir. Deməli, şifahi nitq yüzilliklərdən bəri xalq tərəfindən yaradılan, şifahi örnəklərdə qorunan özünəməxsus sintaksis, morfoloji və leksik əlamətlərə malik olur. Şifahi nitqdə mühafizə olunan və daşlaşan həmin xüsusiyyətlər xalq təfəkkürü ilə idarə olunur. Bundan başqa, folklor mətnləri aid olduğu bölgənin danışq üslubuna uyğun, söyləyicinin dilindən çıxdığı kimi – təbii halında nəşr olunmalıdır. Bölgə folklorunun tədqiqində şifahi mətnlərin yalnız təbii halı səmərəli ola bilər. Belə ki, folklor mətnlərinin dili üzərində işlənməsi uyğun tədqiqatları çətinləşdirir, hətta mümkünsüz edir. Təəssüf ki, bu gün Azərbaycan nəşrlərində xeyli ədəbi dilə keçirilmiş mətnlər vardır. Bu mətnlərin üzərində aparılan dəyişiklikləri iki qrupa bölmək olar:

- Şifahi mətn üzərində aparılan morfoloji və leksik dəyişikliklər – sözlərinin ədəbi dilə məxsus ifadələrlə əvəz edilməsi və söz sonluqlarının ədəbi dilə uyğunlaşdırılması

Bu mətnlərdə mətnin həcmi və sintaksisi dəyişmir, sadəcə olaraq, tərtibçi şivə xüsusiyyətlərini ədəbi dilə çevirir və mətn şivə xüsusiyyətlərindən azad olur. Bir çox mətnlərdə qarşılaşdığımız yazılı ədəbiyyata məxsus ifadələr bu mətnlərin şifahi nitqə aid olmadığının bariz nümunəsidir. Şifahi mətnlərə edilən bu cür müdaxilələr nəticəsində mətnlərin hamısı bir-birinə bənzəyir, yazılı mətn təsiri bağışlayır və məxsus olduğu bölgəyə aid bütün informasiyanı itirir. Folklor mətnlərinin dəyişdirilməsinin fəsadlarını aydın şəkildə göstərmək üçün mətnlərə müraciət etmək lazımdır.

Söz sonluqlarının əvəzlənməsi bir sıra mətnlərin yazılı mətn təsiri bağışlamasına səbəb olmuşdur. Üzərində morfoloji və leksik dəyişikliklər aparılan belə mətnlərdən biri də “Söyüd niyə utanır” əfsanəsidir. “Söyüd ağacı həmişə arxın qırağında bitirmiş. Ona görə də ayrı ağaclar onun paxıllığını çəkir. Deyirlər, niyə o bizdən çox su içməlidir? Deyirlər ki, ay söyüd, sən də gəl, bizimlə bərabər arxdan qıraqda bit. Söyüd də deyir ki, yox, bura xoşuma gəlir. Suda hər gün şəklimi görürəm. Onda başqa ağaclar söyüdə qarğış edib deyirlər ki, səni görüm, meyvəyə həsrət qalasan” [11, s.26]. Gətirdiyimiz nümunədə danışq üslubundan əsər-əlamət qalmamışdır. Mətnə tamamilə orfoepik qaydalara əməl olunmuşdur. Şifahi mətn orfoqrafik deyil, orfoepik qaydalara uyğun yazıya alınarsa, bölgəyə xas informasiya mühafizə olunur. Digər mətn də eyni əlamətləri daşıyır: “Rəvayətə görə, keçmiş zamanlarda bir qadın olur. O hamilə imiş, vaxtına çox az qalır. Bu zaman qarşısına bir atlı dəstəsi çıxır. Qadın bir qarnına baxır, bir göyə. Atlılar yaxına gələndə kimi Allahdan daş olmasını arzu edir” [4, s.209]. Qeyd edək ki, bu nümunələr sadəcə ədəbi dilə keçirilmiş, onların sintaksisi saxlanmışdır.

- Şifahi mətn üzərində aparılan sintaktik dəyişikliklər – şifahi nitq sintaksisi ədəbi dil sintaksisi ilə əvəz olunur.

Şifahi üslubda uzun əsrlərdən bəri sözlər və cümlələr arasındakı əlaqə nəticəsində yaranan sintaktik vahidlər də özünəməxsus şəkildə qəlibləşir, auditoriya tərəfindən tanınır. “Nitqdə ən çox fəaliyyət göstərən üslubi fiqurlar dilin sintaktik quruluşu ilə bağlıdır. Canlı danışq üslubunun tipik səciyyəvi sintaktik ünsürləri vardır. Nitqdə müəllifin məqsədindən asılı olaraq cümlə üzvlərinin sıralanması da müxtəlif formada baş verir [13, s.204]. Deməli, şifahi nitq özünəməxsus sintaktik struktura malik olur. Xalq təfəkkürü hər hansı gerçəkliyi özünə xas üslubla ifadə etdiyinə görə şifahi mətnlərdə cümlə üzvlərinin sıralanması da yazılı mətnlərdəkindən fərqlənir. Bir qrup mətnlərdə həmin sintaktik xüsusiyyətlərə müdaxilə edilmişdir. Belə ki, bu dəyişikliklər şifahi nitqə məxsus sintaksisi zədələmişdir. “Oğlan-qız daşı” mətninin sintaktik xüsusiyyətləri üzərində işlənmişdir. “Babəkən dağının ətəyində iki qırmızı daş var. Buna “oğlan-qız” deyirlər. Keçmiş zamanlarda bir kasıb oğlan varlı bir xanın qızını istəyir. Ancaq qızın atası qızı varlı bir oğlana vermək istəyir” [6, s.26].

“Gəlin qayası” əfsanəsinin mətni də sintaktik dəyişikliyə məruz qalmışdır. “Burada bir qaya var, qıza bənzəyir. Bu haqda belə bir əfsanə var... Fərsətdən istifadə edən bəy gəlini ələ keçirmək istəyir. Bəyin hiyləsini başa düşən gənc və gözəl gəlin allaha yalvarır ki, daşa dönmək daha yaxşıdır. Elə o vaxtdan gəlin daşa dönür” [6, s.21]. Göründüyü kimi, hər iki mətni təşkil edən cümlələr şifahi nitqin əlamətlərindən azad edilmişdir. Qeyd edək ki, söyləyici əvvəldən hazırlıqlı olmur, mətni şifahi şəkildə özünüküləşdirir, şifahi şəkildə tərtib edir, şifahi şəkildə ötürür [15, s.16]. Hazırlıqlı olmadığı üçün də fikrini ifadə üçün tez-tez ifadə və cümlə təkrarlarına yol verir. “Xalq danışığı dilinin əsas xüsusiyyətlərindən biri sadə cümlələrin daha çox istifadəsi və sadə cümlə tiplərinin sinonimliyi” [9, s.9]. Ona görə də belə mükəmməl cümlələr qura bilməsi inandırıcı deyil. Bu mətnlərdə isə cümlə üzvlərinin ardıcılığı şifahi yox, yazılı mətnlərdə olduğu kimidir. Ədəbi dilə keçirilmiş mətnlərlə “Azərbaycan xalq əfsanələri”, AFA seriyasından olan Qarabağ folkloru, Quba-Şabran folklor örnəkləri və digər mənbələrdə qarşılaşırıq.

**Hekayələşdirilmiş mətnlər.** Əfsanələr informativ xarakter daşıyır və bu mətnlərin təhkiyəsi də janrın funksiyası ilə sıx bağlıdır. Belə ki, əfsanələrdə müəyyən epizodik hadisənin qısa təsviri verilir [14, s.79]. Əfsanə süjeti, adətən bir gedişdən ibarət olur. Çünki burada əsas məqsəd yaranış haqqında informasiya vermək, onu təsvir olunan hadisə ilə əsaslandırmaqdır. Ona görə də əfsanə tələsik və qısa şəkildə deyilir. Bir qisim mətnlərdə əsl folklor ruhuna uyğun olmayan elementlər şəkildə məlumat verilir. Publisistik üslubda danışmaq, yaxud pafoslu ifadələr heç bir söyləyiciyə xas deyildir. Mətnlərin hekayələşdirilməsi, uzun-uzadı təsvirlər verilməsi əfsanə mətninin strukturunu pozur, süjetin dinamikliyini zəiflədir, onu daşımali olduğu funksiyadan, demək olar ki, məhrum edir. Gəlin unutmayaq ki, “bu dağ, bu daş, bu hal necə yaranıb” sualının cavabı uzun-uzadı yazılı təhkiyə deyil. Bununla yanaşı, sadə insan əfsanəni hekayəvari şəkildə, vətənpərvərlik mövzusunda yazılmış publisistik məqalə və tost üslubunda demir. Sadə insanlara məxsus sadə dildə, şifahi dilin xüsusiyyətlərinə uyğun şəkildə deyir. Söyləyici mətni toplayıcıya deyərəkən imtahan verirmiş kimi həyəcan keçirir: sözləri, ifadələri və hətta cümlələri təkrar edir; mətni deyib qurtarandan sonra və ya mətni deyə-deyə unuduğu yerlərə əlavələr edir; nə vaxtsa eşitdiyi əfsanənin müəyyən yerlərini unudur, unuduğu yerləri özü bildiyi kimi düzəldir, hətta iki əfsanəni bir-birinə qarışdırır; mətni yarımqıç və ya qırıq-qırıq deyir; əfsanəni yox, bir-iki cümlə ilə əfsanənin məzmununu deyir.

Əfsanə söyləyərkən söyləyici təsvirlərdən, bədii təsvir və ifadə vasitələrindən, ritorik təkrarlardan, ekspressiv ifadələrdən və s. istifadə etmir və edə də bilməz. Çünki əfsanə janrının belə vasitələrə ehtiyacı yoxdur. Söyləyici mətni deyərəkən bütün diqqətini bu predmetin, bu halın yaranması haqqında informasiyanın çatdırılmasına yönəldir. Bu hal bütün dünya xalqlarının əfsanələrinə xasdır.

Tərtibçi mətni “gözəlləşdirərkən” əziyyətlə topladığı əfsanəni bərpad etməkdən başqa heç bir iş görmür. Əfsanənin elmi əhəmiyyəti onda nə varsa, odur: süjet, inanc, etiologiya və personaj. Bu janr daxilində folklorçunun öyrənməli olduğu əsas problem bunlardan ibarətdir.

Folklor müəyyən mənada məqsəd deyil, vasitədir. Bir folkloru öyrənmək əslində xalq biliyini öyrənməkdir. Bu mənada folklor xalq biliyini öyrənmə vasitəsidir. Xalq şüurunda və onun yaratdığı folklor ənənəsində olmayan şeylər folklorçunun maraq dairəsinə aid deyil. Tərtibçinin mətnə yamadığı folklor ənənəsinə yad olan ünsürlər mətnin öyrənilməsində ancaq əngəl ola bilər və olur.

Biz əfsanəni dinləyərkən orada “baş verən hadisədən” süjetdən, inancın gücündən və baş verən möcüzədən zövq alırıq. Bu janr daxilində bunlardan başqa alınası bədii zövq yoxdur.

Təəssüfedicidir ki, bu gün haqqında danışdığımız bu əlamətlər – mətnə əfsanələrə xas olmayan ünsürlərin calanması əlaməti bir çox mətnlərdə özünü göstərir. Hekayələşdirmənin əsas cəhəti söyləyici mətninin publisistik üsluba keçirilməsi, bədii təsvir vasitələrindən istifadə olunaraq təsvirlərin artırılması, süni şəkildə həcmnin genişləndirilməsidir.

Müşahidələrimizə görə, əfsanələrdə hekayələşdirmə üç üsulla aparılmışdır:

- Məkanların publisistik üslublu təsviri;
- İnsanların publisistik üslublu təsviri;
- Hər hansı halın və vəziyyətin publisistik üslublu təsviri

1. Bir çox hekayələşdirilmiş mətnlərdə məkanların əfsanəyə xas olmayan təsvirləri ilə qarşılaşırıq. Bu mətnlərdə sovet ədəbiyyatına xas olan sentimental təsvir səhnələri diqqəti cəlb edir. Bu əlamətlərin müşahidə olunduğu mətnlərdən biri “Ağnavad” əfsanəsidir. Hekayələşdirmə mətnində bu şəkildə aparılmışdır: “Ağnavad Qaraqoyunlu dərəsinin Güney səmtində yerləşən ən dərin, uzun bir dərədir. Dərənin başında, qurtaracağına Murguz sıra dağları yerləşir. Qaraqoyunlu dərəsindəki Salah kəndinin əhalisi yay-payız Murguz dağlarında məskunlaşmışdı. Salah kəndindən bu dağa yol dərin dərədən, sıx, qalın meşəlikdən keçir. Bu meşəlikdə vəhşi heyvanlar çox olub. Burada ayı, canavar, çaqqal, tülkü, bəbir, pələng var idi. Payız vaxtı kənd adamları mal-qaranı bu qalın meşələrin içindəki talalarda yerləşdirirdilər [5, s.74]. Bu qədər təsvir vasitələrinin söyləyici nitqinə məxsus olması imkansızdır. Belə hallar informativlik üzərində qurulan əfsanə təhkiyəsinin strukturuna da ziddir. “Molla qayası” əfsanəsindəki məkan təsvirinin də mətnə yamandığı şübhəsizdir. “Bu sıx meşələrdə, dərin dərələrdə, şiş qayalarda çoxlu vəhşi heyvanlar yaşayarmış” [5, s.66]. “Ağ oğlan ibadətگاهی” mətnində də hekayəvari və ya publisistik təsvirlər verilir: “Adamları çox mehriban və etibarlı olan həmin kəndin dörd yanı meyvə ağacları ilə sıx meşə kimi örtülü imiş. Kəndin adamları o qədər səxavətli, mülayim, qayğıkeş imişlər ki, hamı bir-birinə can deyib-can eşidər, hiylə-yalan nədi, heç kəsin ağlına gəlməzmiş” [1, s.40].

Gördüyümüz kimi, şifahi təhkiyəyə xas olmayan publisistik dil elementlərinin əlavə edilməsi ilə mətn danışığı dili xüsusiyyətlərini itirmişdir. Cümlələrin quruluşu, cümlə üzvlərinin sıralanması da mətnin şifahi dil sintaksisinin ədəbi dil sintaksisi ilə əvəzləndiyini bir daha təsdiq edir.

2. Əfsanədə bəhs olunan personajın təfərrüatlı təsviri ilə “Gəlin qayası” [2, s.82] əfsanəsində qarşılaşırıq: “Gəlinin qumral gözləri, ilan kimi qıvrılan qoşa hörüyü cavanların canına od salarmış. Gəlin isə öz gözəlliyinə baxıb qüssələnərmiş. Yaxından, uzaqdan gələn elçilər həmişə kor-peşman geri qayıdarmış”. “Yalqız ağac” əfsanəsində deyilir: “Ordubadın Nüsün kəndində gözəlliyilə aləmə səs salan sərviş boylu yoxsul bir qız var imiş. Qızın qumral gözləri, qapqara uzun saçları çox cavanların canına od salıbmış...” [2, s.72].

3. Bəzi mətnlərdə personajın halı, mövcud olduğu vəziyyət, hətta geyindiği libas da xırdalılıqlarına qədər geniş təsvir olunur. “Bağrı qara lələ” mətninə də belə təsvirlər calanmışdır: “Aylar ötür, qar əriyir, baharın nəfəsi duyulur... Lələ ərini yol kənarında, düzənliklərdə, dağ döşündə qarşılamaq üçün dümqırmızı paltarını geyinib onu gözləyir” [2, s.86]. “Beşikli dağ” [6, s.38] mətnində deyilir: “Uca bir dağın başında kiçik bir qəbilə yaşayırdı. Aylı bir axşam idi. Çoban öz çomağına söykənib qarşıda otlayan sürüsünə baxır. Bozdar onun ayaqları altında xoşallanır. Beli yəhərli kəhər at isə çəmənlikdə otlayırdı”. Diqqət etsək, əfsanələr lakonik mətnlər olduğu üçün məkan və varlıqlar haqqında ətraflı məlumat verilmir. Tutaq ki, hər hansı atdan danışarkən “beli yəhərli at”, yaxud hadisənin zamanını ifadə edərkən “aylı bir axşam” kimi bədii-publisistik üsluba xas ifadələrdən istifadə

olunmur. Qeyd edək ki, bu hadisələrin axşam vaxtına təsadüf etməsi də inandırıcı deyil və əfsanəyə xas deyil. Bu əlamətlər mətnlərin üzərində işlənildiyini göstərir. “Yalnız ağac əfsanəsi”ndə [1, s.37] də bədii təsvir vasitələrindən istifadə olunmuşdur. “Nuhdaban” [2, s.70] mətnindəki publisistik üslublu cümlələr folklor mətnini tanınmaz hala salmışdır. “Gördüyünüz elə-belə od deyil. Sirlili-möcüzəli oddur. Burada hər şey öz qidasını oddan-aldandan alır”. Sadə söyləyici ədəbi cümlələr qurmur, sadə dildə danışır. Eyni nöqsanları “Məngələn ata” [12, s.60] əfsanəsində də görmək olar. “Məngələn ata” tilsimli bir kişi imiş. Yüzdən artıq yaşı olan bu kişinin birçə qızı varmış. Bir gün Məngələn ata qızına deyir: “Qızım, get bulaqdan su gətir, yanırım, çalış tez gəl”. Mətn danışq dili atributlarından məhrum edilmiş, araşdırma üçün yararsız hala salınmışdır. “Lala xaş-xaş” [3, s.185], “Gicitkən” [3, s.194], “Danaqıran” [3, s.195] mətnləri də hekayəvari, publisistik dildə yazılmışdır.

Folklor nümunələri üzərində müxtəlif tipli dəyişikliklərin edilməsi, onların söyləyicidən alınmış ilkin variantını zədələməklə ənənəvi mətnlərin kasadlaşmasına, öz simasını itirməsinə gətirib çıxarır. Daha dəqiqi, üzərində işlənmiş mətnlərdən şifahi örnək kimi istifadə də yararsız tədqiqatların ortaya çıxmasına səbəb olacaqdır. Bu baxımdan bu mətnlərin aşkara çıxarılması, onların ənənəvi variantları isə müqayisələr apararaq dəyişdirilmiş elementlərinin müəyyənləşdirilməsi müasir folklorşünaslığın vacib tələblərindəndir.

Bundan başqa, nəşrlərimizdə saxta və saxtalaşdırılmış mətnlərlə də qarşılaşdıq. Saxta mətnlər ənənədə mövcud olmayan süjetlərin uydurulması, saxtalaşdırılmış mətnlər isə ənənədə mövcud olan süjetlərə yad ünsürlərin calanması ilə meydana çıxmışdır. Başqa bir məqalədə bu mətnlər haqqında ətraflı bəhs edəcəyik.

**İşin elmi yeniliyi:** İlk dəfə olaraq oxşar janrlara aid mətnlərdən seçilmiş əfsanə mətnləri üzərində aparılan tədqiqat nəticəsində dəyişdirilmiş mətnlər ayırd edilmiş və bu mətnlər, a) ədəbi dilə keçirilmiş mətnlər; b) hekayələşdirilmiş mətnlər şəklində təsnif edilmişdir. Eyni zamanda hər iki bölmə daxilində də dəyişdirilmə xüsusiyyətləri qruplaşdırılmışdır.

### Ədəbiyyat

1. AFA. 23 cildə, XXIII c. Naxçıvan nümunələri / Tərtib edən: Ələkbərli Ə. Bakı, Nurlan, 2011, 360 s.
2. AFA. 23 cildə, I c., Naxçıvan folkloru / Tərtib edənlər: Cəfərli M., Babayev R., Bakı, 2009, 541 s.
3. AFA. 23 cildə, III c., Göyçə folkloru / Toplayıb tərtib edən İsmayılov H. Bakı: Səda, 2000, 767 s.
4. AFA. 23 cildə, V c., Qarabağ folkloru / Tərtib edən Abbashı İ. Bakı: Səda, 2000, 414 s.
5. AFA. 23 cildə, VII c., Qaraqoyunlu folkloru / Toplayıb tərtib edənlər: İsmayılov H., Süleymanov Q. Bakı: Səda, 2002, 464 s.
6. Azərbaycan xalq əfsanələri, S.Paşayev, Bakı, Yazıçı, 1985, 288 s.
7. Əsgər Ə. Oğuznamə yaradıcılığı. Bakı, Elm və təhsil, 2013, 339 s.
8. Əfəndiyev, P. Azərbaycan folklorşünaslığının problemləri. Bakı: Elm və təhsil, 2011, 336 s.
9. Hüseynova M. Aşıq və el şairlərinin üslubi sintaksisi. Bakı, 2017, 128 s.
10. Qafarlı R. Mif, nağıl, əfsanə, epos. Bakı. ADPU-nun nəşriyyatı. 2002. 758 s.
11. Qarabağ: folklor da bir tarixdir. III kitab. Tərtib edən: Rüstəmzadə İ., Bakı, Elm və təhsil, 2012, 468 s.
12. Qarabulaq folklor antologiyası. Tərtib edən: Şükürbəyli F. Bakı, “Zərdabi LTD” MMC, 375 s.
13. Qurbanov A. Ümumi dilçilik. II cild. Bakı, Nurlan, 2004, 531 s.
14. Кравцов Н.И. Сказка как фольклорный жанр // Специфика фольклорных жанров. Москва. Наука. 1973. С. 68-83
15. Лорд А.Б. Сказитель. Перевод: Клейнер Ю.А., Левинтон Г.А. Редактор: Путилов Б.Н. Москва. «Восточная литература. 1994, 368 с.